

Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)

Haerlem Reeks nr. 20

De Haerlem Reeks is een uitgave van de Historische Vereniging Haerlem onder redactie van Maarten Brock, Judith Brouwer, Maarten Müller en Piet de Rooij.

Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)

geselecteerd, vertaald, toegelicht en ingeleid door

BARBARA KOOIJ

Hilversum
Verloren
2018

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het Fonds Van Zanten, de Stichting Vrienden van het Noord-Hollands Archief en de Stichting Katholieke Openbare Bibliotheek (SKOB).

Disclaimer

De vervaardiger van deze publicatie heeft getracht alle rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Indien desondanks iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen, kan deze zich tot de uitgeverij wenden.

Afbeeldingen op het omslag: op de voorzijde ‘Slag op het Haarlemmermeer tussen Hollandse en Spaanse schepen (mei 1573)’, ca. 1629. Een schilderij van Hendrik Cornelisz. Vroom (1590-1640) uit de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. SK-A-602. Op de achterzijde een detail van de prent ‘Gevecht op de Diemerdijk’ uit de collectie van het Stadsarchief Amsterdam, afbeeldingsbestand 010097007258.

ISBN 9789087047467

© 2018 Barbara Kooij & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoudsopgave

Dankwoord	7
Verantwoording	8
Inleiding	13
Spanje en de Nederlanden	14
Opstand in de Nederlanden	17
Het koninklijke leger bij Haarlem	21
Het beleg	30
De koninklijke correspondentie	33
Schrijven tijdens het beleg van Haarlem	40
De teksten: inhoud	42
Het verzenden van de post	44
Van Haarlem naar Madrid	47
Het Spaans van de zestiende eeuw	50
De teksten	53
Literatuurlijst	319
Begrippenlijst	325
Persoonsregister	330
Afkortingen van bronnen en instellingen	335
Over de auteur	336

Dankwoord

Dit boek was niet tot stand gekomen zonder het enthousiasme en de hulp van een groot aantal mensen. Net als ik waren zij ervan overtuigd dat het tijd was de Spanjaarden die zeven maanden lang in hun kampen rondom Haarlem lagen, aan het woord te laten.

In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar de leden van de Historische Werkgroep van de Historische Vereniging Haerlem. Op diverse woensdagavonden bespraken wij uitgebreid en met veel enthousiasme door mij vertaalde Spaanse brieven. Met name de immer loyale ondersteuning en de redactionele vaardigheden van Leny Wijnands-van der Ley hebben in hoge mate bijgedragen aan het voltooiën van dit boek. Mijn dank geldt ook voor de redactieraad van de Historische Vereniging Haerlem, die het belang voor deze collectie erkende; met name Judith Brouwer hielp mij op ontspannen wijze de laatste puntjes op de vele i's te zetten. Mijn gedachten gaan uit naar Thon Fikkerman, die mij herhaaldelijk voorzag van artikelen en afbeeldingen uit zijn uitgebreide Haarlem-archief.

Medewerkers van archieven, bibliotheken en andere instellingen in binnen- en buitenland hebben mij altijd deskundig en vriendelijk geholpen. Ik noem in het bijzonder Isabel Aguirre Landa, hoofd van de afdeling 'Collectie en Publiek' van het Algemeen Archief van Simancas.

De broodnodige historische ondersteuning bij het schrijven van de inleiding kreeg ik van de Leidse historicus Raymond Fagel. Raymond: ! Muchísimas gracias!

Tot slot gaat mijn dankbaarheid uit naar mijn familie en vrienden, die jarenlang mijn verhalen over de 'Haarlemse Spanjaarden' moesten aanhoren en mij soms begeleidden naar een ver weg gelegen archief of bibliotheek. De steun van mijn zoon Julián, die zelf weet wat het is een publicatie te moeten afronden, was voor mij onontbeerlijk.

BARBARA KOOIJ
Amsterdam/Haarlem
2018

Verantwoording

Tijdens mijn studie Spaans aan de Universiteit van Amsterdam maakte ik kennis met de literatuur uit de zestiende en zeventiende eeuw. Een aantal schrijvers uit deze periode had zich voor hun werk laten inspireren door gebeurtenissen uit de Nederlandse Opstand (1568-1648). Hiervoor konden zij gebruik maken van de geschiedeniswerken en de correspondentie van tijdgenoten die hadden deelgenomen aan het krijgsbedrijf in de Lage Landen. Een aantal van deze schrijvers had bovendien zelf gediend in het Spaanse leger of de vloot. Zij behoorden daarmee tot de zogenaamde ‘mannen van het zwaard en de pen’, een type schrijver dat we ook in dit boek tegenkomen. Don Bernardino de Mendoza (1541-1604) was een van hen; hij komt in dit boek voor als auteur en als kapitein van de Spaanse ruitery bij Haarlem. Ik leerde het werk van don Bernardino kennen dankzij de verzameling van Spaanse teksten die de hispanist en vertaler Johan Brouwer in 1933 had bijeengebracht in *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den Tachtigjarigen oorlog*.¹ Ook de in Nederland wel bekende Spaanse toneelschrijver Pedro Calderón de la Barca (1600-1681) verwerkte zijn militaire ervaringen in zijn toneelwerk *Het Beleg van Breda*,² een belegering waaraan hij zelf had deelgenomen. Al deze werken voerden een periode uit onze vaderlandse geschiedenis ten tonele, maar steeds belicht vanuit het Spaanse standpunt. Ook voor de nationale geschiedenis van Spanje was de Opstand, en daarbinnen het beleg van Haarlem, een betekenisvolle episode. Hoe moeizaam het oorlogvoeren in Vlaanderen was, klinkt nog door in uitdrukkingen als ‘poner una pica en Flandes’, wat zoveel betekent als ‘met veel moeite en inspanning een resultaat behalen’.

Geboeid door deze Spaanse aanwezigheid in ons land, ben ik op zoek gegaan naar teksten die de ervaringen van de Spanjaarden en hun huurlingen beschreven. Ik koos voor hun correspondentie en voor de context van de belegering van Haarlem. Deze keuzes waren weloverwogen: brieven en verslagen zijn momentopnamen; zij geven een minder opgesmukt verhaal van de gebeurtenissen dan een historisch werk. Met name de schrijvers van brieven staan nog dicht bij hun ervaringen. Verder gaat het om een afgebakende periode, van 10 december 1572 tot en met 13 juli 1573. Het beleg vond plaats in het begin van de Opstand, toen de oorlog nog met

1 Johan Brouwer, *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den Tachtigjarigen oorlog* (Zutphen 1933).

2 Pedro Calderón de la Barca, *El sitio de Breda* (Het beleg van Breda) (Madrid 1640).

grote heftigheid werd gevoerd. Het beleg van Haarlem werd door vriend en vijand als uitzonderlijk beschouwd, met name vanwege het vastberaden optreden van de Haarlemse verdediging. Een meer persoonlijke reden was, tot slot, het plezier waarmee ik altijd Haarlems historische binnenstad bezoek en door zijn fraaie omgeving wandel (ik ben een Amsterdamse).

In samenwerking met de Historische Werkgroep van de Historische Vereniging Haerlem werd besloten tot het samenstellen van een bronnenpublicatie. Een vertaling in het Nederlands zou het geheel toegankelijk maken voor Nederlandse lezers. Een belangrijk selectiecriteria daarbij was dat de schrijvers als deelnemer, ooggetuige of anderszins betrokken waren bij het beleg, en dat zij behoorden tot de zijde van de Spaanse overheid. Volgens dit laatste criterium moesten ook oorspronkelijk Franstalige teksten worden opgenomen (met hoge officiële instanties zoals de Raad van State in Brussel werd in het Frans gecorrespondeerd). Om de volgorde der gebeurtenissen te handhaven, leek het mij gerechtvaardigd ook deze teksten op te nemen.

Opzet

De inleiding van dit boek begint met de verhouding tussen de Nederlanden en de Spaans-Habsburgse regering. Er volgt een korte beschrijving van het koninklijke leger en van de wijze waarop Haarlem werd belegerd. U verneemt iets over de wijze waarop het secretariaat van koning Filips II in Madrid functioneerde en over de werkzaamheden van zijn belangrijkste secretarissen. Vervolgens worden diverse aspecten behandeld van het corresponderen tijdens de oorlogshandelingen rond Haarlem. De routes worden beschreven waarlangs de correspondentie naar Madrid en naar andere geadresseerden werd gebracht. Tot slot ga ik kort in op het Spaans van de zestiende eeuw.

Vindplaatsen

Voor dit boek heb ik gebruik gemaakt van de collecties van nationale en internationale archieven en bibliotheken. Deze instellingen bezaten de documenten die ik heb gebruikt als uitgangspunt voor mijn vertalingen. Dit konden teksten zijn in gedrukte vorm (boek) of in hun oorspronkelijke handgeschreven staat (manuscript). Hierbij heb ik de volgende instellingen bezocht: in Spanje het Algemeen Archief van Simancas (Valladolid), het Nationaal Archief van Spanje (Madrid) en het Historisch Protocollenarchief van Madrid. Voorts in Parijs de Nationale Archieven en de Archieven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, in Brussel het Rijksarchief en tot slot in Londen de Britse Nationale Bibliotheek. Minder ver maar even spannend waren mijn bezoeken aan het Nationaal Archief in Den Haag, het Stadsarchief in Amsterdam en tot slot het Noord-Hollands Archief in Haarlem. Een en ander resulteerde in een verzameling verschillende tekstgenres, te weten brieven, versla-

gen, rapporten en dienstberichten zoals orders en lijsten. Ook het schrijverscorps was gevarieerd: zowel de koning van Spanje als een zoetelaar uit Aalsmeer droegen aan deze verzameling hun steentje bij.

U komt in veel gevallen teksten tegen die over dezelfde feiten handelen of die van elkaar lijken te zijn overgeschreven. Vaak was dat ook zo: men maakte dankbaar gebruik van een brontekst om deze vervolgens aan te vullen met de nieuwste feiten en feitjes. Herhaling is doorgaans saai, maar ‘Wie hetzelfde anders zegt, zegt iets anders...’³ Ik had een selectie kunnen maken uit deze veelheid, maar ik heb daar niet voor gekozen. Het herhalen van al deze feiten mét hun variaties, illustreert als het ware de trage en stroeve voortgang van dit dramatische beleg.

Chronologie

In dit boek begint het verhaal van het beleg in oktober 1572 en eindigt het in augustus 1573. De teksten zijn chronologisch op maand geordend. Deze orde is bewust gekozen: het verloop van de strijd hing mede af van het jaargetijde. Het winterweer had andere gevolgen voor het transport, de bevoorrading en het welzijn van de soldaten dan de zomertijd. Niet zozeer de datering van de teksten is leidend, maar de volgorde van de gebeurtenissen in de tijd. De informatievoorziening in de zestiende eeuw had te maken met lange afstanden en allerlei vertragingen. Een vanuit Haarlem verzonden reactie op een gebeurtenis van 1 april 1573 werd dan in het gunstigste geval pas op 1 mei in Madrid ontvangen, maar inhoudelijk hoorde dit laat ontvangen bericht nog steeds bij wat zich op 1 april had afgespeeld.

De teksten

Over bekende personages als Filips II, de hertog van Alva en *maestre de campo* (veldmeester) Julián Romero zijn biografieën geschreven, maar van velen van de ruim honderdvijfendertig personen in deze correspondentie zijn weinig of geen biografische gegevens bekend.

Personen die voor de eerste keer optreden als schrijver of als geadresseerde van een tekst, worden geïntroduceerd door een korte biografie bovenaan de betreffende tekst. Van de andere personen die in een tekst voorkomen, zijn de gegevens vermeld in een voetnoot.

Daarnaast blijft er een groep personen over, van wie helaas geen of geen betrouwbare informatie te vinden was. Zij komen daarom alleen met hun naam en eventueel hun rang en/of functie, maar zonder aanvullende gegevens in een voetnoot, in de teksten voor.

³ Deze uitspraak van rechtsgeleerde Paul Scholten is te lezen op een gevelsteen boven de Oudemanhuispoort in Amsterdam.

Haakjes en puntjes

In de bronteksten, handgeschreven of gedrukt, komen aanvullingen, opmerkingen, kanttekeningen en kopjes boven de alinea's voor. Deze elementen behoren tot de brontekst en zijn overgenomen in de vertalingen. Zij zijn aangegeven met ronde haken, of eventueel zonder haken, afhankelijk van de wijze waarop zij in de brontekst voorkomen. Dit is aldus aangegeven: (tekst).

Soms treft men midden in een brontekst een drietal puntjes aan; dit geeft aan dat een tekstdeel is weggelaten of weggefallen. Een enkele brontekst eindigt nogal abrupt: de tekst is hier afgebroken. Dit is aldus aangegeven: ..., (...), of met de uitdrukking 'etcetera'.

Redactionele aanvullingen, zoals kopjes boven alinea's die ik zelf heb aangebracht, herkent u aan vierkante haken. Dit is aldus aangegeven: [tekst].

Tekstgedeelten die op geen enkele wijze refereren aan de strijd om Haarlem en dus niet relevant zijn voor dit verhaal, zijn door mij weggelaten. Dit is aldus aangegeven: [...].

Van een aantal brieven is de eerste versie van het handgeschreven brondocument niet bewaard gebleven of niet beschikbaar. Van de eerste versie van een brief werden vaak meteen een of meerdere afschriften (kopieën) gemaakt; bij het afschrijven werden zaken als aanhef en afsluiting nogal eens achterwege gelaten. Dit laatste gold ook voor brieven die geheel of gedeeltelijk in cijferschrift waren opgesteld en waarvan de tekst na ontvangst ontcijferd werd.

De vertalingen

Als vertaler Spaans sta ik in voor de kwaliteit van de vertalingen vanuit het Spaans in de Nederlandse taal. Ook de enkele Franstalige teksten in dit boek zijn door mij vertaald; met behulp van een Franse 'native speaker' en mijn kennis van de context ben ik dicht bij de strekking van deze brieven gebleven.

Niet voor alle vertaalproblemen was een sluitende oplossing te vinden. Een aantal teksten, zowel de manuscripten als de teksten in gedrukte vorm, vertoonden druk- of (over)schrijffouten, half ontcijferde of onleesbare gedeelten (niet elke secretaris had een fraai handschrift), of mankementen als gevolg van de tand des tijds. Gegevens waren soms niet meer te achterhalen, of de documenten behoorden tot privécollecties en waren niet te raadplegen. Maar ook in deze gevallen heb ik geprobeerd met behulp van de tekstuele kenmerken en de historische context toch tot een integere vertaling te komen.

BARBARA KOOIJ
Amsterdam/Haarlem

2018

Inleiding

De belegering van Haarlem is in Nederland minder bekend dan het ontzet van steden als Alkmaar en Leiden. De voornaamste reden daarvoor is wellicht dat Haarlem uiteindelijk geen stand heeft gehouden tegen het koninklijke leger, en Alkmaar en Leiden wel. Omsingeld en uitgehongerd moest de stad zich op 13 juli 1573 overgeven. De belegering van Haarlem is echter verreweg de langste belegering geweest en cruciaal voor de geschiedenis van de Opstand. Van de belegering is een aantal Haarlemse ooggetuigenverslagen bewaard gebleven in de vorm van dagboeken, waarvan het *Memoriaelbouck* van de Haarlemse notabel Willem Janszoon Verwer¹ het meest informatief is. Brieven van Haarlemse of andere Nederlandse correspondenten over deze periode zijn echter schaars, al bezitten het Nationaal Archief in Den Haag (NA) en het Noord-Hollands Archief in Haarlem (NHA) wat correspondentie.² Verder zijn op de website van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis een paar relevante brieven te raadplegen in ‘De briefwisseling van Willem van Oranje’.³

De Spaanse belegeraars daarentegen hebben ons veel brieven en veelal op brieven gebaseerde verslagen nagelaten; voor dit boek zijn 138 teksten bijeengebracht. Voor de Spanjaarden was Haarlem destijds een belangrijk onderwerp van correspondentie en ongetwijfeld ook van gesprek. Hoewel Haarlem een niet al te sterk verdedigde stad was en Alva en zijn staf de stad snel in handen dachten te kunnen krijgen, zou de onderneming zich zeven maanden lang voortslepen. Voor de regering van koning Filips II werd Haarlem een hoofdpijndossier, voor de bevelhebbers ter plaatse groeide deze ‘vreemde oorlog’⁴ uit tot een uiterst moeizame strijd die zou uitmonden in een ramp met duizenden doden, zieken en gewonden.

De meeste Spaanse schrijvers kunnen we beschouwen als ‘embedded’ oorlogsverslaggevers en daarmee informanten voor de koning en zijn regering. Na 1559 heeft de koning zelf geen voet meer in de Nederlanden gezet, zodat zijn mensen

1 Willem Janszoon Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van de gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581* (Haarlem [1581] 1973).

2 Nationaal Archief 's-Gravenhage, Archief Spaans-Nederlandse regering Brussel, archiefnr. 1.01.01.13, inv.nr. 29 f; Noord-Hollands Archief Haarlem, Stadsbestuur Haarlem, archiefnr. 3993, inv.nrs. 742-744, 745-750, 751-752, 8373.

3 J.H. Kluiver, J.G. Smit en B.A. Vermaseren (red.), *Briefwisseling van Willem van Oranje 1549-1584* (Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, www.resources.huygens.knaw/wvo (11 juli 2018)).

4 *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España* (verder *CODOIN*) LXXV (Madrid 1880) 196.

daar ter plaatse dienden als zijn ogen en oren. Zij hielden het koninklijke bestuur op de hoogte van wat er in de Nederlanden en dus ook in de oorlog bij Haarlem gebeurde. Hun berichtgeving stelde de koning in staat dit afgelegen deel van zijn rijk zo goed en zo kwaad als het ging te besturen.

Spanje en de Nederlanden

Toen Alva in 1567 met zijn leger vanuit Italië in Brussel arriveerde, hadden Spanje en de Nederlanden al een lange gezamenlijke geschiedenis achter de rug. Beide gebieden behoorden tot de bezittingen van de Habsburgse dynastie. Het was een bonte verzameling van koninkrijken, hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden verspreid over gebieden die nu te vinden zijn in Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Spanje, Italië en diverse landen in Zuid- en Midden-Amerika. De natiestaten Spanje en Nederland bestonden in de zestiende eeuw dus nog niet als zodanig. Verwarring ligt daardoor op de loer, zodat de geografische termen die in dit boek voorkomen enige verduidelijking verdienen. Met betrekking tot de Nederlanden had men het over een gebied dat in het Spaans en Italiaans ook ‘Vlaanderen’ (*Flandes; Fiandra*) werd genoemd of ‘de Staten van Vlaanderen’ (*los Estados de Flandes*) of simpelweg ‘de Staten’ (*los Estados*), en de bewoners waren Vlamingen (*flamencos*). Er bestond nog geen onderscheid tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zoals dat zich nadien zou ontwikkelen. In de zestiende eeuw was Vlaanderen een van de meest welvarende gewesten van de Nederlanden. ‘Vlaanderen’ werd dus in deze context pars pro toto gebruikt voor een gebied waarin ongeveer zeventien aparte staatjes te vinden waren die slechts ten dele met elkaar samenwerkten.⁵ Een van deze staatjes was het graafschap Holland, waarvan Filips II de rechtmatige graaf was. In de correspondentie over Haarlem verwijst de benaming ‘Holland’ naar dit graafschap, zoals in de mededeling ‘Spaardam, de meest belangrijke toegang tot Holland’.⁶ Waar mogelijk heb ik ‘Vlaanderen’ vervangen door het tegenwoordig meer gebruikelijke ‘de Nederlanden’.

In de zestiende eeuw werd de term Spanje al gebruikt als verzamelnaam voor een aantal staten op het Iberisch schiereiland waarvan de koninkrijken Castilië en Aragon de voornaamste waren. Op politiek en economisch gebied was de kroon van Castilië het belangrijkste, want daar woonden verreweg de meeste mensen. Hoewel er politiek gezien dus geen koninkrijk bestond dat Spanje heette, gebruikte men de termen Spanje en Spaanse natie wel voor alle gebieden en inwoners van de Habsburgse dynastie op het Iberisch schiereiland. De schrijvers van onze teksten spreken vrijwel nooit van ‘Castilië’, maar steevast van ‘Spanje’. Ik sluit me daarbij aan. We moeten dus beseffen dat de termen ‘de Nederlanden’ en ‘Spanje’ niet verwijzen naar moderne staten met een daarbij behorende bevolking die als vanzelfsprekend

⁵ Geoffrey Parker, *Filips II. Onmachtig koning* (Amsterdam 2015) 67.

⁶ CODOIN LXXV, 137.